

Tichova, Marija

**Към въпроса за актуалното членение в старобългарското
изречение**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada
jazykovědná.* 1980, vol. 29, iss. A28, pp. 107-116

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100813>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

МАРИЯ М. ТИХОВА (ШУМЕН)

КЪМ ВЪПРОСА ЗА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ В СТАРОБЪЛГАРСКОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

При този начален етап на проучване особеностите на актуалното членение в старобългарското изречение се появяват редица трудности, част от които произтичат от факта че от една страна актуалното членение не може да се разглежда изолирано от граматичното, а от друга, че въпросите на граматичното членение в старобългарското изречение все още не са окончателно изяснени.

Обикновено словоредът, като носител на основните граматически и комуникативни признаци на старобългарското изречение, се определя като свободен, обусловен от морфологично оформените връзки между думите. Липсата на строго фиксирано място на граматическите членове свежда до минимум граматическото значение на словоредата. Прието е, че той е синтактично релевантен само при определяне разликата между формално омонимни второстепенни синтактични членове, пряко съотнесени с глагола-сказуемо. По този начин възможностите за осъществяване на разнообразни словоредни трансформации, т. е. на актуално-синтактични типове изречения са изключително разширени. Но това не означава, че те могат да бъдат неограничени. В противен случай ще се унищожи обществената функция и значимост на езика. Следователно трябва да се очаква, че още на старобългарска почва някои линейно-синтактични структури са се превърнали в нормативни. Тук може да се приведе пример с трикомпонентното изречение „подлог — сказуемо — допълнение“, словоред, считан за неутрален и във флективните езици. Граматикализацията на тази линейно-синтактична структура е релевантна и за старобългарския език, защото, както вече е изтъкнато от Светомир Иванчев,¹ тя отразява едновременно естественото движение на информацията от известното към неизвестното и естественото движение на интонационно неустойчивите елементи, разположени в началото на конструкцията, към интонационно устойчивите, разположени в края. Ако членовете на този словоред се преценят на лексикално-семантично равнище, всеки член, макар и в различна степен, се уплътнява и стабилизира от следващия. Така изградената основа за семан-

¹ Св. Иванчев, *Проблеми на актуалното членение на изречението*, Славянска филология, т. 10, 1968, 41.

тико-синтактична обвързаност на членовете оформя и граматичната значимост на посочения словоред. Например: *Тогда пилать поѣтъ іса і ви і.* (Зогр. Йо. 19,1). Отделяме първото просто изречение — *пилать поѣтъ іса* (обстоятелственото пояснение в случая не зависи от семантиката на глагола, а от общата контекстова постановка и затова се абстрахира). Контактната постпозиция на прякото допълнение спрямо глагола-сказуемо е обусловена от функцията му на обектно глаголно определение и от наличието на семантична предикация. Прецеден на актуално равнище, комплексът „глагол-сказуемо — пряко допълнение“ е комуникативно значимият член, отбелязан и с логическия акцент, т. е. попада изцяло в ремата. Немаркираният с комуникативна перспектива член, темата в така изолираното изречение, е подлогът. Нормалната последователност на единиците на актуалното членение — от темата към ремата — оформя в случая най-неутралния, немаркирания актуален словоред, т. е. съвпадащ с граматичния.

Цитираният пример вече подсказва, че наблюденията са направени върху евангелския текст. Изборът е съобразен с характера на паметника — кратката и поучителна алегория на притчите е предадена с език, максимално приближен до говоримия от периода 9—11 век. Веднага трябва да се добави, че не са проучени пълно и подробно всички лексикално-синтактични структури от цитирания тип, т. е. изводите в областта на количествените характеристики ще бъдат изцяло ориентировачни. Разгледаните случаи — само с участието на прякото допълнение — са съобразени с обстоятелството, че тук синтагматичната връзка, поради лексикалната непълноценност на преходния глагол е изключително стеснена. На комуникативно равнище, както личи и от примера, лексикално синтактичният комплекс „глагол-сказуемо — пряко допълнение“ сигнализира обикновено и комплексния характер на ремата. По този начин един актуално-граматичен словоред с комплексен характер на комуникативно значимата си единица се превръща в надеждна база, от която се тръгва, за да се определят закономерностите от комуникативен характер, обуславящи различните словоредни трансформации на двата члена на семантико-синтактичното единство.

Въпреки голямото си разпространение в евангелския текст цитираната линеино-синтактична структура рядко се появява като самостоятелно изречение. Обикновено тя се включва в състава на сложните изречения. Това обекчава проучването, защото в писмената комуникация, въдето отсъства същественият признак на актуалното членение (АЧ) — логическото ударение (ЛУ) — тъкмо условията на контекста, като обобщения на лексикално-синтактичните и семантични особености на текста, стават основен фактор за разгръщане на определен тип линеино-динамична структура.

Задачата на това кратко проучване е, позовавайки се на конструкцията „глагол-сказуемо — пряко допълнение“, като основна, да определи различните позиционни варианти на прякото допълнение, пряк обект (Оп), спрямо глагола-сказуемо, предикат (П), и според условията на контекста — отношението на всеки един от вариантите към различните единици на АЧ. Коментарието на приведените примери ще бъде разпределено според позицията на Оп спрямо П.

А. Контактна постпозиция на Оп спрямо П

I. (П + Оп) — комплексна рема. Примери:

1. Рече гь притячъ сѣхъ. Члкъ единъ бѣ богатъ. Иже насади виноградъ и ископа въ немъ точило. (Сав. Мт. 21, 33). В изречението иже насади виноградъ относителното местоимение иже, чиято анафорична употреба ясно го съотнася с подлога чловѣкъ, като негова детерминанта, е част от темата. Следователно ремата е комплексна: (П + Оп). Тук се открива една вътрешна иерархия на акцентните компоненти. Без да се отрича субективният фактор, неизбежен в по-голяма част от случаите, според условията на предходния контекст комуникативно по-наситено е Оп. В подкрепа на това е мнението, че в следващото изречение същият този компонент виноградъ, повторен чрез анафоричното местоимение немъ (въ немъ) влиза вече в състава на темата.

2. Азъ есмь лоза а въи рождие. Иже бѣдет въ мнѣ и азъ въ немъ. Створить плодъ много. Яко без мене не можете створити ничесоже. (Сав. Йо. 15, 5). Относителното местоимение иже, употреблено с релативното си и демонстративното си значение е подлог едновременно и в двете изречения. Според условията на контекста иже, заедно с цялото първо изречение образува комплексна тема. По отношение на второто, което изцяло влиза в комплексната рема, играе ролята на въвеждащ член. Така иже, поради особената си синтактична натовареност — да изпълнява в случая едновременно демонстративна, детерминираща и релативна функция — е едновременно част от темата или самостоятелна тема и въвеждащ член към ремата, т. е. изпълнява функцията на допълнителна езикова форма, сигнализираща определен актуално-синтактичен тип. Необходимо е да се добави още, че комплексният характер на ремата е подкрепен от наличието на семантична предикация, обусловена по-скоро от метафората в първото изречение, околкото от първичните лексикални значения на сказуемото и прякото допълнение.

II. (П + Оп) — комплексна тема. Примери:

Рече гь своимъ оу/чен/икомъ глы ѿже азъ глѣхъ вамъ о себѣ не глѣхъ. Нъ оцъ живаи и саи въ мнѣ. Тъ творить дѣла. Вѣрж имѣте ми. (Сав. Йо. 14; 10, 11). В изречението тъ творить дѣла комуникативно значим, според контекстовата ситуация е подлогът. Защо? В предидущето изречение от текста подлогът е вече изразен чрез съществителното отъць. Но тъкмо неговата комуникативна значимост налага повтарянето му и то чрез показателното местоимение тъ, което в случая конкретизира и индивидуализира подлога, и оформя принадлежността му към ремата. Сказуемото и прякото допълнение (творить дѣла), като семантично взаимосвързани образуват отново комплексна актуална единица, но вече тема.

III. (П) — Оп: самостоятелна рема на глагола-сказуемо. Примери:

1. Не оставлѣхъ васъ сирѣ. Придж къ вамъ. (Сав. Йо. 14, 18). Поставената пред глагола отрицателна частица не придава отрицателна модалност на целия факт. Макар че в случая присъствието на Оп зависи предимно от високата лексикална валентност на глагола, наличната взаимосвързаност е нарушена на комуникативно ниво от общо-modalния характер на актуал-

ната информация. При тази ситуация П образува самостоятелна рема. а Оп влиза в състава на темата. От подобно естество е и следният пример:

2. И его же весь мир. Не может прийти, ако не видатъ сего и не разумѣютъ его. Вы же разумѣете. (Сав. Йо. 14, 17). Във всички случаи отрицателната частица не, като придава отрицателна модалност на цялата актуална информация, отбелязва с ЛУ само модално оцветените глаголи. Последното изречение обаче отново оформя комплексна рема, поради липса на модалното не. Модалният характер на общата информация може да се внесе и от други частици. Напр.:

3. Да събждетъ са реченое пророкомъ ісаиємъ глѣхштемъ. Тъ и неджгы наша прийти. И волѣзни понесе. (Мар. Мт. 8, 17), където частицата да сигнализира повелително-утвърдителната модалност на цялата актуална информация и съответно — комуникативната натовареност само на глагола, т. е. неговото самостоятелно участие в ремата.

При всички примери, коментирани до този момент, контактната позиция на Оп спрямо П е протектувана от семантико-синтактичната им обвързаност на граматично равнище, което пък се превръща в белег за комплексното им участие в една от единиците на актуалното членение. Обикновено структурата (П + Оп) образува комплексна рема при общо-информативните изречения, според терминологията на Пр. Адамец, а комплексна тема — при частично-информативните изречения, чиято употреба в случая е ограничена². При общемодален характер на актуалната информация, т. е. при така наречените общо-верификативни изречения, кулминацията е самостоятелна и образувана само от модалният аспект на глагола. При настоящото ограничено проучване на евангелския текст не са открити случаи за самостоятелна рема на прякото допълнение.

В. Контактна препозиция на Оп спрямо П

1. (Оп + П) — комплексна рема. Примери:

1. Тгда шедъше фарисѣи. Съвѣтъ сътвориша на нъ да облъстатъ і словомъ. (Мар. Мт 22, 15). Според контекстовите условия комуникативно значим е комплексът (Оп + П), защото между Оп и П съществува тясна семантична взаимообусловеност и липсват допълнителни езикови форми, които да сигнализират частичност на актуалната информация, или модалност. Словоредната трансформация на същия текст от Асеманиевото евангелие: Въ оно врѣмѣ съвѣтъ сътвориша фарисеи на іса. Да облъстатъ и словомъ. е предизвикана от изборния характер на евангелието и е неутрална по отношение на АЧ, защото и тук подлогът, независимо от новата си позиция по отношение на глагола-сказуемо, остава в състава на комплексната тема.

2. Гда емоу ісѣ. Лиси ѣзвингы имжтъ. І птица нвскыѣа гиѣзда. А снѣ члвчскы не иматъ кѣде главы подѣклонити. (Мар. Мт. 8.20). В изречението лиси ѣзвингы имжтъ контекстовата ситуация и семантичната структура на изречението налагат следното разсъждение: От една страна глаголът имѣти — със значение на ‚наличие‘, ‚притежание‘ и със слаб отенѣк на утвърждаване, би могъл да образува самостоятелна кулминация. От друга страна — стесненото лексикално значение на прякото допълнение, ѣзвингы

² П. Адамец, *Порядок слов в современном русском языке*, Прага 1966.

чрез семантиката на подлога, лиси, вече създава основа за по-тясна семантична предикация с глагола. Така по отношение на АЧ лексикално-граматичното съчетание (Оп + П) образува комплексна рема. Наличието в случая на синтактичен паралелизъм между двете начални изречения създава и условия за елипса на глагола-сказуемо във второто изречение. Следователно тук прякото допълнение, гиѣзда, образува формално самостоятелна рема.

II. Оп — (П): самостоятелна рема на глагола-сказуемо. Примери:

1. Отвъѣшташа емоу юдеу / . Мъи законъ имамъ. И по законуу нашемоу длъжнъ естъ оумърѣти. (Зогр. Йо. 19, 7). Според контекста — емоционално наситеният диалог между Пилат и юдеите, в центъра на който лежи спорът за това, според кои закони трябва да се съди Исус, може да се приеме, че комуникативно значимо е утвърждаването на юдейския закон, според който той длъжнъ естъ оумърѣти. Следователно тук, за разлика от горния пример, контекстовата ситуация създава условия за изтъкване лексикалното значение на глагола и за стесняване рамките на ремата до самостоятелното участие на предиката.

2. I придоша пакъ въ имъ. I въшьдъ ис въ цркъвъ. Начатъ изгонити продажштѣа i коупоужштѣа въ цркъве. i дъскъи тръжъникъ. i сѣдала продажштихъ голъви. испроврже. (Зогр. Мк. 11, 15). В изречението дъскъи тръжъникъ. i сѣдала продажштихъ голъви. испроврже глаголът-сказуемо испроврже — аорист, 3 л. ед. ч. от испроврѣшти, -врѣжж, -врѣжеши, св. в., независимо че може да се тълкува като вариант на „изгонването“ (има се пред вид глагола изгонити в първото изречение — рема), не попада в темата, защото, първо, според смисъла на целия текст комуникативно значимо е тъкмо „изгонването“ на търговците от църквата, и второ, аористната форма на глагола, като носител на експресивност, еднократност и неочакваност, конкретизира актуалната информация и привлича ЛУ. Следователно в случая аористната форма се тълкува като допълнителна езикова форма, сигнализираща ремата в актуалното членение.

3. Вънемлѣте милостына вашѣа не творити прѣдъ члвкъи да видими бждете ими. Аште ли же ни мьзды не имате. Отъ отца вашего иже естъ на нескъхъ. (Мар. Мт. 6, 1). В първото просто изречение независимо от наличието на семантична предикация между Оп и П (По-конкретно — между Оп и инфинитивната форма на съставното глаголно сказуемо) ремата е самостоятелна, защото включва само модалното значение на инфинитива. Общо-верификативният характер на това изречение е предизвестен и от повелителната модалност на началния финитен глагол. Контекстовата ситуация създава обаче такава йерархия между модално оцветените глаголни форми, че носител на ЛУ е отрицателната модалност. Това обяснява и дистантната препозиция на финитния глагол спрямо инфинитивната форма. А в следващото изречение общо-верификативният аспект е предопределен не само от наличието на глаголна негация, но и от начално поставените модални съюзи и частици. Появата на сложния съюз аште ли же ни вече сигнализира определен тип комуникация, при която цялото съобщение, предписано като реално възможно факт, е отречено, при положение, че не се спазват известни условия. Или — модалното ядро сигнализира условна антитеза с отрицание — аште ли же ни.

4. Аминъ глѣж вамъ. Ни въ или толикы вѣрѣ не обрѣтъ. (Зогр. Мт. 8, 10). В изречението ни въ или толикы вѣрѣ не обрѣтъ начално поставеното отрицание, наред с отрицателната модалност на глагола-сказуемо са сигнали, че модалният аспект на глагола образува самостоятелна рема. Може да се отбележи и една особеност на позиционните прояви на членовете на темата: обичайният за евангелския текст порядък субстантив : атрибут е нарушен. Причината може да се потърси в характера на отрицанието — отрича се по-скоро не самият факт, вярата, а неговото количество. Нарушената синтагматична последователност създава емфаза на словореда в именната група.

III. (Op) — П: самостоятелна рема на Op.

Частичната проверка на този тип актуално-синтактични конструкции в евангелския текст (Зогр., Мар., Сав.) и една допълнителна пълна експерпция от Евангелието на Матей в Зографския кодекс разкрива на първо място слабата им продуктивност и на второ — голямата уязвимост на опита да се отдели Op в самостоятелна рема или, пообщо казано, да се обясни препозицията на Op спрямо П само с влияние на комуникативната перспектива. Трудността на актуално равнище идва от там, че освен контекстовата ситуация, в чието тълкуване често се допуска субективизъм, много рядко са налице допълнителни граматични елементи — сигналатори на определен тип АЧ. Например: Аште ли висте вѣдѣли. Чѣто естъ. Милости хоштѣ. А не жрѣтъѣ. Николиже оубо висте осѣдили неповинѣх. (Зогр. Мт. 12, 7). Вложеният контекст в случая е предопределен от стремежа за по-голямо емоционално въздействие: „Раздавайте милост, защото друг е, който може да осѣжда“. Това вече създава актуалната значимост само на Op — милости — в израза милости хоштѣ (а не жрѣтъѣ). На семантико-синтактично равнище изводът се подкрепя от наличието на модалност — условна антитеза с отрицание — което влече след себе си и емфазата в цитирания израз. Освен това семантичната предикация между Op и П е твърде слаба, поради високата лексикална валентност на глагола хотѣти, хоштѣ, хоштѣши.

В останалите случаи обикновено контактната препозиция на Op спрямо П е продиктувана от други фактори. Един от тях е емоционално-стилистичният, който в пример от по-широк контекст налага и начална топка на Op. Тук Op поема функцията на своеобразна анафора и създава определен ритмичен ефект. Има се пред вид следното: последователната поява на израза иѣж притѣчѣ прѣдложи имѣ и иѣж притѣчѣ глѣ имѣ. Съответно в Зогр. Мт. 8, стихове 24, 31 и 33, следвани непосредствено от вѣсѣ си глѣ ис. притѣчѣми к народомѣ от стих 34 и подкрепено от следваща нова анафора, макар и не на прякото допълнение: Пѣкѣи подобно естъ црствие невское, повторено в следващите стихове — 41, 45 и 47 (Зогр. Мт. 8).

Другаде, пак с отенък на стилистичен ефект, контактната препозиция на прякото допълнение е определена от структурата на използван синтактичен паралелизъм или се появява в словосъчетание от типа на i вѣрѣж имемъ емоу (Зогр. Мт. 27, 42) или нѣ вѣрѣж емлетѣ. (Зогр. Мк. 11, 23), което може да се тълкува като устойчиво, поради семантичната си синонимия с глагола вѣровати, вѣроуѣж, вѣроуѣши и поради употребата си в текстовете неизменно с това си значение и с този състав и структура.

По-обобщеният извод от краткия анализ на разглежданата конструкция — (Оп — П) — показва, че тук най-често комуникативно значимата единица е комплекса: (Оп + П). Но за разлика от словоредата (П — Оп) съществуващата синтагматична предикация е обусловена предимно от лексикалното значение на Оп, т. е. Оп детерминира П, или пък от лексикалния състав на цялото изречение. Глаголът обикновено е със значение на ‚наличие‘, ‚съществуване‘, ‚създаване‘, ‚отношение‘. Тази група глаголи се характеризира с широка избирателна способност без ограничения за семантичните признаци на глаголните определения и наличие на слаб модален отенък. Когато контекстовата ситуация налага да се акцентува модалният аспект на глагола, тогава глаголът сам, чрез лексикалното си значение, става самостоятелна рема. Това особено личи при глаголите за ‚отношение‘. Например: никъй же равъ можеть дъвѣма господѣма работати. Ли во единого възне-навидитѣ. А друугаго възлюбитѣ. Ли единого дрѣжитѣ са. А о друуѣмъ неродити начынетѣ. Не можеть боу работати. И мамонѣ. (Мар. Мт 6, 24). Често, в зависимост пак от общия смисъл на изречението или от контекстовата ситуация, се появяват допълнителни елементи, които отново оформят самостоятелна рема от конкретното модално значение на глагола.

Друго допълнително средство, което отново сигнализира самостоятелна рема на глагола е неговата аористна форма с характерната си неочакваност, еднократност и ограниченост във времето. Аналогично отношение към актуалното членение имат футурумът и императивът.

Както бе отбелязано, обектното глаголно словосъчетание (П — Оп) е изолирано условно само като база. Това позволява да се посочат и случаите с дистантно разположение на двата компонента. Веднага трябва да се добави, че примери за дистантна препозиция на Оп спрямо П за сега не са открити.

Дистантна постпозиция на Оп спрямо П.

I. (П + ... + Оп) — комплексна рема. Примери:

Рече гъ притѣчъ снѣж. Члкъ единъ бѣ вогатѣ. Иже насади виноградъ и ископа вь немъ точило. И прѣдасть і дѣлательмъ и отиде. (Сав. Мт 21, 33). В изречението и ископа вь немъ точило според контекста и според характера на семантико-синтактичната взаимоотношеност между П, ископа, и Оп, точило, комуникативно значимата актуална единица е комплексна: (П + Оп). В случая се открива и интересна словоредна особеност: членовете на комплексната рема образуват рамка, в която се вмества темата.

II. (П) ... Оп — самостоятелна рема на П. Примери:

1. Се къназь въшедѣ кланѣше са емоу глѣа. Ъко дѣшти моѣ нѣнѣ оумѣрѣтъ. Нѣ пришедѣ нѣнѣ възложи на нѣж рѣкѣ твоѣж и оживетѣ. (Мар. Мт. 9, 18). В изречението възложи на нѣж рѣкѣ твоѣж веднага, дори без позоваване на контекста, може да се определи мястото на ЛУ, съсредоточено само върху предиката, поради спецификата на императивната форма. Подобно на аористната форма, императивната също е мигновена и неочаквана, но освен това и емоционално наситена, т. е. винаги привлича ЛУ. Така императивната форма става белег за конкретен тип линейно-динамична структура.

2. Поздѣ же бы въшю. Привѣса къ нѣмоу вѣсьны многы. і изгъна словомъ доухы. і вса неджъжныа іцѣли. (Зогр. Мт. 8, 16), В изреченията привѣса къ нѣмоу вѣсьны многы. И изгъна словомъ доухы без да се изтъква неоспоримата първичност на контекстовата ситуация, комуникативната значимост на глагола-сказуемо е подкрепена от комбинацията: а) аористна форма — експресивност, мигновеност на действието във времето + б) лексикалното значение на глагола изгънати, ижденж, ижденеши, св. в. — от семантичния клас на глаголите, означаващи ‚действие‘. Принадлежността на Оп към темата личи и от позиционната му поява в същия текст от Савовото евангелие: и изгъна дхы словомъ, т. е. по-свободното му движение в линейната структура не е обусловено толкова от флективния характер на старобългарския език, колкото от конкретната му неангажираност в ремата.

III. П ... (Оп) — самостоятелна рема на Оп. Примери:

Приношаахъ же къ нѣмоу и младенѣца. Да би са ихъ коснѣлъ. (Мар. Лк. 18, 15). Като се излезе от общата контекстова на постановка на част от евангелските притчи, тук комуникативно значим е прекият обект, образуващ самостоятелна рема. Освен това изводът се позовава и на следния комплекс от граматично-лексикални фактори: а) имперфектната форма на глагола Приносити, приношж, приносиши, т. е., проява (донасяне) на нещо', но с неограниченост във времето и изолираност от настоящия момент + б) наличието на присъединителния съюз И пред прякото допълнение, младенѣца, сигнализиращ цикличното повторение на едно действие, чиято поредна последователност е предизвикана тъкмо от похватата на „младенците“. По този начин Оп придобива известна контекстова определеност чрез отенъка на повторителна модалност, внесена от съюза И. Следователно в определена ситуация съюзът И може да мотивира избора на ремата, като подчертава нейната експресия.

При дистантната постпозиция на Оп спрямо П се наблюдават комуникативни прояви, подобни на тези при контактната препозиция на Оп спрямо П. И при двете словоредни трансформации много по-често се среща самостоятелна рема на глагола-сказуемо. Обикновено в тези случаи глаголът принадлежи към семантичния клас за ‚движение‘, ‚начало на действие‘. По отношение на аспектиалността — най-често е от свършен вид. По отношение на темпоралната и модалната си принадлежност — в аорист и императив. Или присъствуват такива лексикални и морфологични показатели, чиято експресивност привлича ЛУ.

В по-редките случаи, когато ролята на самостоятелна рема се изпълнява от Оп, това е подсказано от една страна от контекста, а от друга, при по-тясна семантико-синтактична обвързаност между П и Оп, от допълнителни частици и съюзи, ответени с различна степен на модалност.

Както бе отбелязано, дистантното разположение на П и Оп предлага и интересно рамкиране на темата. Колкото темата, вмъкната между компонентите на комплексната рема е по-разширена — съдържа повече компоненти при комплексен характер —, толкова по-интересни позиционни прояви отбелязват компонентите и. Примери от подобно естество се наблюдават не толкова в евангелския текст, колкото в житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак.³ Например: Посилааше самодръжць

ГРЪКОМЪ КЪ СЕТЕВЪ СВОЕМОУ СРЪБЪСКОМОУ ЦАРОУ ПОСЛАНИКЪ. За еже послати емоу воинства помощь. (61, 3—5) или: словеса исплънь полъзи коупно и прѣмоудрости къ нимъ вѣщааше. И силоу нѣкоюу усрѣдѣ въ тѣхъ сръдцѣ вѣлагааше нѣкако. (64, 20—23), т. е. пример за дистантна препозиция на Оп спрямо П. Този тип на рамкиране от Цамблаковото житие, като житие от Евтимиевски тип, въдето блестящо се съчетават традиционните принципи на агиографията с тези на похвалата е подкрепен от редица подобни конструкции в един друг жанр от Евтимиевски тип — похвалното слово за Филотея от Йоасаф Бдински⁴. Например: Давидское оно на ны лють исплъни се д(ь)несь: „И ждахъ, иже съ мною поскръвит. И не бѣ. И оутѣшающаго. И не оврѣтох“. Тѣмъ и нечювьствноюу тварь къ съпостражданию оумилениѣ призываахоу. (110, 30—33).

Макар и информативни, примерите са добра илюстрация за подтика на съответните словоредни трансформации: открива се не толкова влияние на АЧ, колкото на чисто стилистичния фактор, подчинен на изискванията на риториката, като най-изящно потвърждение на понятието „ритмична проза“.

Като общ извод от направения кратък анализ се налага следното:

I. Във всички случаи окончателно въпросите около актуалното членение се разрешават от контекстовата ситуация и от лексикално-семантичната структура както на отделното просто изречение, така и на сложното. По този начин се стига до един краен момент, когато в опростените рамки на линейната структура „подлог (субект) — сказуемо (предикат) — пряко допълнение (пряк обект)“ ясно проличават взаимодействията между граматичното и актуалното членение.

II. Анализът на актуалните проблеми в старобългарското изречение, дори в ограничената структура С — П — Оп води до някои начални резултати при уточняване особеностите на граматичното членение на старобългарското изречение:

1. Когато Оп е ангажирано в комплексна рема (или комплексна тема), то обикновено заема контактна постпозиция спрямо П. При тези случаи подлогът (С) влиза в темата. Така изградената линейно-динамична структура е най-неутрална и с най-честа поява в евангелския текст.

2. Контактната препозиция на Оп спрямо П е с по-ограничена употреба и винаги води до емфаза, дори в случаи на комплексна рема. Емфазата тук е обусловена от по-високата семантична значимост на Оп в съответната микро-структура, което води и до йерархия на интонационните компоненти. Още по-изявена емфаза се получава при самостоятелно участие на Оп в ремата. В случаите, които са и по-многобройните, когато П е самостоятелна рема, условията на АЧ са спазени, а са нарушени тези на граматичното членение, на ГЧ, при (П — Оп) като база.

3. При дистантна постпозиция, когато (П + ... + Оп) образуват комплексна рема се създава емфаза на комуникативно равнище. Същото актуално отношение се наблюдава и при самостоятелна рема на П. При самостоятелна рема на Оп условията на АЧ отново са спазени.

³ Житие на Ст. Дечански от Цамблак от изд. на Я. Шафарик, Гласник друштва српске словесности, кн. 9, Београд 1859, 37—94.

⁴ Похвално слово за Филотея от Й. Бдински от изд. на Е. Kałużniacki, *Aus panegyrischen Literatur der Südslaven*, Wien 1901, 97—115.

III. Когато въпросите на АЧ се установяват на базата на условно изолираното просто изречение, с един разширяващ член, и още по-конкретно — на базата на обективното глаголно словосъчетание, трудно се прилагат термините субективен и обективен словоред. Тук по-скоро може да се говори само за неутрален, или актуално-граматичен, и за емфатичен и по-точно — за вътрешно-синтагматична емфаза.

Още на базата на обектно-глаголната синтагма става ясно, че словоредът не винаги се оформя от типа АЧ. Често той зависи от ритмични или от чисто стилистични фактори. Малкото примери в тази насока от евангелския текст, както и тези от произведенията на писателите от Търновската книжовна школа, където особеностите на словоредата много по-често са подчинени на стилистични изисквания и норми, показват, че една изречателна теоретична разработка за словоредата в стария български книжовен език налага пълно проучване на всички словоредни конструкции не само във видовете жанрове, но и вътре в даден жанр.

III. AKTUÁLNÍ VĚTNÉ ČLENĚNÍ V JEDNODUCHÉ VĚTĚ A V SOUVĚTÍ

